

szerkezete, rendezésének sorrendje időnként akadályozza a lineáris és általános áttekintést: az operatív felderítő munka bemutatása, egy később keletkezett ügynöki jelentés és a vádirat például megelőzi a lap történetét, a levelek teljes terjedelmű közlését, és végül következnek az ítéletek. Emellett időnként nem válik egyértelműen külön a szerző összefoglaló elemzése és a belügyminisztériumban készült szöveg. (Könnyebb áttekintést nyújt a *Beszélő* 2006. november 11-i számában megjelent kivonat, noha természetesen nem pótolja a könyvet.) Igen lényeges Révésznek – az állambiztonsági tevékenység egyik kiemelkedő szakértőjének – a leírása az elhárítómunkáról és a külső és belső ellenséges propagandatevékenységről. Végül a szép kivitelű könyvben a történészek által gyakran elhanyagolt vizuális anyag használata – a kor, a per irataiból és a IX. kerület kitűnően megválasztott képanyaga – teszi élővé a történetet.

Szabó Juliet

Kaleidoszkóp ötvenhatról*

Szép történelmi képeskönyv, Eperjesi Ágnes tervezte. Kaleidoszkóp: nem „optikai játékszer”, hanem a szó tágabb értelmében „színesen kavargó változások gyors egymásutánja” (Bakos Ferenc: *Idegen szavak és kifejezések kéziszótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994. 375.).

Ötvenhat fél évszázados fordulója alkalmat adott számos intézménynek és tudományos műhelynek, hogy a nyilvánosság elé tárja a forradalommal kapcsolatos szöveges és képi dokumentumait, s megmutassa, munkatársai meddig jutottak el '56 történéseinek feltárásában és értelmezésében. Az évfordulós kiadványok egyike ez a kötet, amely igényes megformálásában eltér a kiadványok zömétől. Szemet gyönyörködtető Csics Gyula, illetve Kovács János gyereknaplója is (az 1956-os Intézet, illetve a Kiesebach Galéria kiadása). Igénytelenebb tipográfia mindhárom kötet esetében nem csupán az esztétikai élvezetet rontotta volna, hanem a látványból következő értelmezésre sem adott volna lehetőséget. Korunk nyomdatechnikai színvonalának köszönhetően a reprodukciók az eredetiség érzetét képesek kelteni. Nem csupán a színek élményszerűek, ha-

* '56 izzó ősze volt... Pillanatképek a forradalom napjairól. *It Was the Fervent Autumn of '56... Snapshots on the Days of the Uprising*. A képeket válogatta, a képaláírásokat, a jegyzeteket és a bevezetőt írta: CSIFFÁRY Gabriella. Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2006. 151 p.

nem már-már több dimenzióban látjuk, tárgyi valóságukban érzékeljük a fényképeket, kéziratokat, újságokat, röpiratokat, albumokat, tárgyakat.

Budapest Főváros Levéltárának kiadványát lapozva éppen a látvány jeleníti meg azt, amit rajta túlmutatóan a korból átélhetünk. El tudjuk képzelni például, hogy az egyik bebörtönzött – csak a keresztnévét tudjuk: Zoltán – hogyan írta saját vérével levelét hozzátartozójának. A szétfolyó, piros, pesszimistán egyre inkább lefelé lejtő sorok képesek érzéketleníteni a levélíró lelkiállapotát. (109.)

Gémes József újpesti forradalmár újszerűen jelenítette meg a felfokozott nemzeti érzést: naplójában ötvenhat napjai pirosak, s a különösen fontos dolgokat piros-fehér-zöld színnel aláhúzta (43., 93.). Ha a kötet összeállítói nem ragaszkodtak volna a látványhűséghez, a fehér-fekete reprodukció megfosztotta volna az olvasót ettől a plusz információtól. A szépen megformált, esetenként színes számok, betűk, a mindvégig gondos külalak alapján feltételezhető, hogy a napló a forradalom leverése után keletkezett, de elképzelhető az is, hogy Gémes az események idején készített napi feljegyzéseit tisztázta le akkor, amikor ideje volt rá: a forradalom leverése és a letartóztatása közötti napokban, hetekben. Írásmódja szinte profi oklevélírói gyakorlatra mutat, s a kereskedelmi iskolát végzett szerző esztétikai igényességére következtethetünk belőle. A logikus okfejtés, a közéleti elkötelezettség, valamint a nem túl gyakori helyesírási hibák a tartalmi értelmezés keretébe sorolhatók. (A naplóíróról a kötetben nincs személyes adat a 32. oldalon található képaláíráson kívül, amelyből megtudható, hogy vegyipari szakmunkás volt.)

A kötetben több helyen láthatók Fettich László korabeli fényképalbumáról készült felvételek. Ezeket nézegetve szinte látni véljük, amint a forradalommal kapcsolatos képek gyűjtője albuma fölé hajol: ragasztócsíkkal rögzíti a felvételeket, s fekete tintás tollal magyarázó szöveget kalligrafál melléjük. Egy elmosódott amatőrképhez például ezt: „A Korvin-köznél kiégetett szovjet harckocsi. A vezetőfülke nyílásában a vezető elégett karja.” (55.) A járdához simuló, a gyík tüskés tarajára emlékeztető furcsa tárgyhoz pedig ezt: „Lánc-lánc, hernyólánc, amelyről leszaladt a harckocsi az Üllői úton.” (69.)

1956. október–novemberében sokan tudatában voltak annak, hogy rendkívüli események részesei, s ennek megfelelően igyekeztek a történelekről maguknak és az utókornak számot adni. A kötetben közölt fényképek zöme ilyen megfontolásból készült. Hasonlóképpen az a levélke is, amelyet egy 7–8 év körüli kislány írt 1956 karácsonya előtt a Jézuskának. Betűhíven idézem: „Édes, Jézusom! Megkérlek szépen téged hozd nál nekem és még más szegény gyermeknek egy szép fenyőfát egy mese-

könyvet: cím Arany láncon függő kastély és a másik könyv címe mozgó állatkert. Légy szíves hozz nekem egy társasjátékot! Hozz nekem egy sálat és Szabadságot függetlenséget az erős Magyarországnak. Sokszor csókol Mariann!” A szöveg alatt színes ceruzával rajzolt négy nemzeti zászló látható, díszítési céllal két párba állítva, egy kiszínezett Kossuth-címer, végül csupa nagybetűvel: „FÜGGETLENSÉGET MAGYARORSZÁGNAK”. A kék tintával írt betűket a kislány piros ceruzával átszínezte, s a sor így megjelenésében piros-fehér-zöld hatást kelt (58.).

A könyvben plakátok, röplapok, újságok reprodukciói is helyet kaptak. Többnyire színesítésül és helykitöltőnek, mint a kislány levelében a zászlók és a címer. Illenek a forradalmi kontextusba, ha esetenként funkciótlanok is. A kislány levele felett egy profi fotós, Erich Lessing remek fotója – emberek sorfala között lépegető nő egyensúlyoz öt nagy kenyérrrel – és egy forradalom előtti, külföldről terjesztett röplap látható. (A szemközti oldalon is Lessing fotókompozíciója: a kép az Üllői úton boldog arccal sétáló csinos fegyveres nőt ábrázol. Ő fényképezte a 42. oldalon látható nevető, mackónadrágos fegyveres lányt is.)

A narancs alapú, jó nyomdai minőségű röplapon karikatúraszerű grafika: Sztálin töredező szobra dől éppen a menekülő Rákossira, akit fejen talál a generalisszimusz karjából leváló jókora kődarab. A budapesti szobor bronzból készült. Ez is bizonyítja, hogy nem magyarországi készítésű propagandaröplappal van dolgunk. A gúnyos képalírás Karády Katalin egyik slágeréből való: „Hiába menekülsz, hiába futsz, / a sorsod elől futni úgyse tudsz! / Mert sorsunk nekünk és végetünk, / hogy egymásért szenvedünk...”¹

A *legendás városrészek* című fejezet *Rádió – Bródy Sándor utca* című alfejezetében a szöveges reprodukciók viszont kapcsolódnak a képekhez – a Magyar Szabadságharcos (Nemzetőr) Szövetség Alkotmánytervezete borítólapjáról készült fotó kivételével. A topográfiai jellegű címtől azonban elüt a dokumentumok tartalma. Az egyik piros tintával, kézzel írt gúnyirat a kormány és annak szócsöve, a Kossuth Rádió ellen szól, s utána következik a faksimilemásolat a napokkal korábban keletkezett *Szabad Magyar Rádió* című lap első oldaláról. Az olvasó nem kap segítséget az eligazodáshoz, az összeállítói szándék rejtve marad.

A Kossuth Rádió nevében beszélő vitriolos gúnyirat fontos forrás a forradalom korabeli, köznapi, népi értelmezéséhez. Stílusában mintha folytatása lenne egy pár nappal korábbi, szintén kormányellenes röp-

¹ A röplap keletkezéstörténetéről egy másik évfordulós kiadványból – HORVÁTH Julianna (szerk.): *„Megy a rendszer, jön a rendszer...”*. '56 röplaphumora. Napvilág Kiadó, Budapest, 2006. 16. – értesülhetünk. – Lásd róla e számban Kőrösi Zsuzsanna ismertetését.

lapnak. A „Nagyimrov” aláírási gúnyirat – „röpirat-nyilatkozat” – a nemzeti retorikával magát átmenteni igyekvő kommunista kormányt teszi nevetségessé: „Megalakult a legszélesebb alapon nyugvó leges legnemzetibb legkormány. Elnök: Nagyimrov, a statárium feltalálója! Tagjai már nem a régi sztálinisták: Apró Antal, Bognár József, Erdei Ferenc, Molnár Erik, Kossa István, Bebrits Lajos stb., hanem a haza Kossuthcímeres fiai: Bebrits Lajcsi, Kossa Pisti, Molnár Riki, Erdei Ferkó, Bognár Jóska, Apró Anti stb.” Itt a nevek kicsinyítőképzős változata a humor forrása. A gúnyirat folytatásában – „Ha egy kicsit megszilárdulunk, a magyar nép szabadon választhat az MDP és a Kommunista Párt között” – a lényegi változatlanságát névváltoztatással leplezni kívánó kommunista párt válik nevetség tárgyává. (Lásd a „*Megy a rendszer, jön a rendszer...*” című, idézett kötet 23. oldalán.) A „*Halló, itt a Kossuth Rádió*” című röplap, amelyet szerzőként „a magyar forradalmi ifjúság” jegyezte, kétségbe vonja, hogy a rádió feladta volna a hazudozást, amire napokkal korábban bűnbánóan ígéretet tett. Hazugságnak, „gyerekmesének” tartja a hírt, hogy Nagy Imre a forradalom első napjaiban erőszak hatására fordult a felkelők ellen. Az antikommunista gúnyirat a miniszterelnököt – „a mi drága jó Imre bácsinkat” (utalás talán Tardos Tibor *Imre bácsi mellett vagyok* című cikkére, amely a *Szabad Ifjúságban* jelent meg 1956. október 30-án) – mesét mondó, dadogó, mentegetőző figuraként állítja be: „...az úgy volt... szóval hát... hogy most már bevallhatom nektek, hogy az első beszédemet, melyben beígértem az ellenforradalmi állítólagos hordák állítólagos megsemmisítését – most fogtok csodálkozni! – azt nem is én mondtam el, hanem az a csúnya Gerő és a Hegedüs, mert ugyanis ha ők ketten egyszerre beszélnek, akkor éppen olyan a hangjuk, mintha én egyedül beszélnék. Tudom, hogy ez egy kicsit különös, de hát mi, kommunisták, különös... hm... hm... nem szóltam semmit...” (A korabeli újságolvasók értették az utalást Novobáczky Sándor *Különös emberek* című, forradalom előtti cikkére, amely meg 1956. október 6-án jelent meg az *Irodalmi Újságban*.)

Az újabb politikai bejelentést, a szűkebb kormánykabinet megalakítását az egykori koalíciós pártok bevonásával, a gúnyirat hatalomátmentő manővernek tartja, amit a rádió esti meseként adagol be hallgatóságának. Itt főként a nevekhez kapcsolódó minősítés megváltoztatásával válnak nevetségessé és hiteltelenné a korabeli politikusok: „A szűkös kabinet tagjai már nem a régi demokratikus pártok kipróbált árulói: Kádár János, Erdei Ferenc, Tildy Zoltán és a kormány levelező tagja, Kovács Béla stb., hanem: Kádár polgártársunk, Ferenc bá’, a szegény öreg tiszteletes urunk [Tildy Zoltánt, aki eredetileg református lelkész volt], és

a még mindig levelező Kovács Béla, aki majd csak a postaforgalom megindulásakor fogja megtudni, hogy milyen váratlan szerencse érte.” (A kisgazdapárti Kovács Béla, miután 1955-ben hazatért hétéves szovjet fogságából, Baranya megyében visszavonultan élt.) A röpirat megfogalmazója értelmiségi lehetett, erre utal stílusa és kulturált írásképe.

Összevetve a kézzel írt gúnyiratot a vele szemközti oldalon reprodukált sajtótermékkel, levonható a következtetés: a kormány ellenzékének jóval kevesebb eszköze volt a véleménynyilvánításra, mint a kommunizmust javított formában fenntartani kívánó Nagy Imrének és híveinek. Egy kézzel írt röplap hatása össze sem mérhető egy újsággal. Ebből azonban nem következik, hogy a kommunistaellenesek kevesebben voltak, mint a kommunizmus hibáit kijavítani szándékozók.

A rombolásokat ábrázoló fotók közül inkább csak azoknak van némi forrásértékük, amelyeken feliratok is láthatók. Például a 65. oldalon, ahol a romos Kálvin teret látjuk. A tűzfalra a levert ötágú csillag helyére öles betűkkel felmázolták: „Ruszkik haza”; a felfordított villamos oldalára pedig ezt: „Mindszenthyt [sic!] vissza”. (Az első a forradalom legfőbb célkitűzése, a másik pedig igen sokak kívánsága volt.) A két felfestett jelszó és az egész romos városkép a forradalom kifejező képi sűrítménye.

A szöveges reprodukciók közül telitalálat az a ceruzával írt röplap, amely egy teljes nagy könyvoldalt betölt, s ezáltal jól olvasható, szinte vonzza a szemet. Itt nem is annyira az írásképe, mint maga a szöveg fontos: a forradalom bukása miatt érzett fájdalomról, kétségbeesésről és haragról tudósít. A röpirat az érzelmek visszaadására alkalmasabb, mint a tudományos értekező próza; íme, szövegűen: „Kádárok, Marosánok, Kállaiak, Münnichek, Aprók, Biszkuk, Jóboruak, aljas kommunisták, hol vagytok? Sehol sem! Őriztetitek magatokat, lakásotok előtt fegyveres őr áll, vigyáz rongy életekre, mely nektek drágább, mint a haza becsülete, nem is gondoltok arra, hogy az a fegyveres őr lesz az első, aki belétek engedi golyóját adott alkalmommal! Eladtátok az országot, de felelnetek kell, és felelni is fogtok egy szép napon! Eljő még az a nap, mikor lógni fogtok vagy Moszkvába, vagy póznán! Ez oly biztos, minthogy Kádár vagy Marosán stb. a nevetek. Nem is vagytok kommunisták, sem magyarok, hanem aljas karrieristák! Pfu!” (119.)

A kötetben elszórta reprodukált többi röpirat is forrásértékű (már amelyik olvasható: a 41. oldalon közölt három közül csak egy ilyen, a „Nagy Imrében bizalmunk!” című, amelyet az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság adott ki, s amelynek helye inkább a Nagy Imrét bíráló röplap mellett lenne), csak éppen többnyire nem illik az adott képkörnyezetbe. A *Könyvégetés* című alfejezetből kilóg a *Szabad Nép* röplapja, s az a két kirakatüvegre ragasztott karikatúra is, amely az ávéhások

és a felkelők sorsát állítja párba (34.). Az öntelt akarnok, majd a felakasztott ávéhás rajza a népítéleteket ábrázoló fényképek mellett inkább helyén lehetett volna. A 21. oldalon látható, vászonra festett karikatúra, amely Rákosi Mátyás csúfos bukását önti képi formába, talán valóban október 23-a körül készült, s ezért is kapott helyet *Az első napok* című fejezetben; a gúnyrajzra ragasztott röplap azonban, amely a Független Kisgazdapárt újjáalakítását adja tudtul, nem keletkezhetett október 30-a előtt: egy jegyzettel meg lehetett volna oldani a problémát.

Ugyancsak ebbe a fejezetbe került Fettich László forradalmat megörökítő albumának az az oldala, amelyre az albumkészítő két szöveges röplapot ragasztott: tartalmuk folytán egyik sem keletkezhetett a forradalom leverése előtt (22.). Ugyanez vonatkozik a könyv *Harcok* című fejezetében látható *Viccekre* – szintén Fettich albumából (44.).

A 39. és az 51. oldalon ugyanaz a tárgy – a madárijesztő mintájára felöltöztetett szovjet katona – látható (az előzőn két példányban is), a felvétel azonban különböző időben készülhetett. A figura az ellenség – a megszálló szovjetek – kigúnyolását, nevetségessé tételét szolgálta. A szovjet katona bábfigurájának öltözeke, fegyvere az elesett szovjet katonákról került a szimbolikus alakra: a gyűlölt megszálló ellenséget ruházata, sisakja, fegyverete antropomorfizálta, szörnnyé változtatta. Vasdorong kezébe újságot dugtak, feltehetően kommunista sajtóterméket. Ez a maskarázás farsangi szokására is emlékeztet, amikor a félelemkeltő lénynek öltöztetett ember elüldözte a rossz, ártó szellemeket. Az ember méretű katonabábnak talán köze van a mohácsi busókhöz is: ezek az állatszerű visszatásító figurák évszázadokkal korábban a törököket készítették megfutamodásra.

A kötet legmegrendítőbb, művészi színvonalú fényképén a Köztársaság téri lincselés egyik áldozata látható (181.). A képről a kötetben csak az áll, hogy Fejes Sándor és társa perirataiban található. Az érzékeny szemű fotográfus a gyilkolás és a vallási feloldozás egymásba fonódó jelentéstartományát öntötte vizuális formába, s egyúttal gondolati szintre emelte a látványt, amikor a földön vonszolt, széttárt kezű, lemeztenített, meggyalázott ávéhás sorkatona tetemében meglátta a korpust, az emberek bűneiért életét áldozó ember krisztusi példáját. A kép Mario de Biasi alkotása, s kiállították a Múcsarnok 2006. októberi kamaratárlatán, ahol az olasz fotós 1956 októberében Magyarországon készült felvételei kaptak helyet.

Horváth Sándor mutatott rá egyik tavalyi írásában,² hogy a forradalom békésebb napjaiban az amatőr és profi fotósok, „a hivatásos kőszá-

² HORVÁTH Sándor: Kollektív erőszak és városi térhasználat 1956-ban. *Múltunk*, 2006/4. 268–289.

lók” buzgón fényképezték a leginkább sérült városrészeket, a harci esz-
közök roncsait, a mésszel leöntött holttesteket, az alkalmi sírokat: azo-
kat a helyeket, ahol veszélytelenül örökíthették meg a rendkívüli idő-
nyomait. A flaneurködés e termékeinek történelmi forrásértéke többnyire
csekély. Éppen ezért érzem telitalálatnak a vizuális repertoár bővítését:
a kötet összeállítói azzal, hogy a röpiratok, naplók, korabeli fotó-
albumok és rendőrségi képes nyomozati albumok szövegét képi
formában jelenítették meg, jelentősen tágitották értelmezési lehetőségü-
ket. Nem mindegy ugyanis, milyen egy napló írásképe, hogy a feljegyzéseit
író milyen vizuális eszközökkel próbálta erősíteni mondanivalóját. Ezek az
„apróságok” olykor inkább tükrözik a forradalom szellemiségét, mint maga
a szöveg. Sajnálható, hogy a kötet két legizgalmasabb dokumentumegyüttesét,
Gémes József naplóját és Fettich László albumát az összeállítók „szétszór-
ták” a kötetben, mintegy helykitöltő illusztrációként szemezgettek
belőlük. A kötet lapozgatója előtt rejtve marad, hogy a dokumentumok
mekkora terjedelműek, a teljes napló, illetve album látható-e a kötetben,
vagy csak a fontosabbnak tartott oldalakat emelték ki belőlük a szerkesztők.

A helyi forradalom belső dinamikájáról, ellentmondásairól jóval többet
tudhatunk meg Gémes József naplóoldalaiból, mint az eseményeket taglaló
történelmi összefoglalókból. Furcsállható, hogy az egyik naplóoldal utolsó
mondatának folytatását 50 oldallal később követi a másik (43., 93.).
Mintha csak a látvány érdekelte volna a kötet szerkesztőit, s nem a nagy
lehetőség: a szöveg és a megjelenítés elvileg elválaszthatatlan egységének
prezentálása.

Fettich dokumentumgyűjteménye akkor lett volna igazán informatív, ha
együtt láthattuk volna az általa beragasztott képeket és röplapokat saját
kommentárjaival, úgy, ahogy az albumoldalak az eredetiben követték
egymást.

Az *'56 izzó ősze volt...* eredetileg feltehetően fényképalbumnak készült:
Budapest Főváros Levéltára a gyűjteményében található felvételeket kívánta
a nagyközönség elé tárni. A válogatás során merülhetett fel az ötlet, hogy
ki kellene egészíteni a zömmel már ismert amatőr és profi fotókat más vizuális
dokumentumokkal is. A pazar kiállítású kiadvány érzékeltetni tudja az
októberi napok hangulatát, a forradalom tárgyakban megmutatkozó valóságát,
a személyes vonatkozásokat. Erre az élményszerűsége egyre nagyobb az
igény a vizualitás elsődlegességével jellemezhető korunkban.